

of Petersens
1940

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1940**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1940

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget efter fotografier av Lennart af Petersens. Första sidan avbildar den på Skansen resta runstenen från Norslunda by, Norrsunda socken, Uppland. Sista sidan återger ett prov på tillverkningen vid Glashyttan på Skansen.

Tryckt hos

Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1940

EN RYSK DAMASTMANUFAKTUR UNDER 1700-TALET

av Elisabeth Thorman

Ursprunget för det utländska duktyg, som vid de senare årens damastutställningar tyvärr alltid har betytt huvuddelen av det insamlade materialet — svensk svaghet för det utländska har aldrig förnekat sig — har i regel ej visat sig möjligt att angiva. Undantagen äro ett fåtal.

Klart stilpräglad, därför ej möjligt att misstaga sig på och därtill mer eller mindre utförligt behandlad i gängse litteratur är det utsökta duktyg, som utgick från 1600-talets Holland och omkring sekelskiftet 1700 från det flandriskas Courtrai (J. Six artiklar i "Het Huis" och "Oud Holland" åren 1908—1915; de Béthune: Courtrai et les guerres de Turquie. Bulletin du cercle historique et archéologique de Courtrai, 1912—1913). Lika klart stilpräglad och därför lätt att attribuera är det duktyg av mindrevärdig art, vilket under den ungefärliga tiden 1840—1870 utgick från Tyskland och av energiska köpmän, främst gårdfarihandlare, påtvingades en mycket bred, tydligen motståndslös, svensk publik. Likaledes lätt att attribuera är det sena irländska duktyg, vilket invävt bär manufakturens namn.

Om ursprunget för övrigt utländskt duktyg — konstnärligt liksom tekniskt utsökt fram till 1700-talets senaste årtionden, senare ofta tekniskt fulländat men konstnärligt mindrevärdigt — måste ovisshet råda, till dess man inom de damastproducerande länderna har klarlagt vart och ett områdes speciella verksamhet. På vad man ville kalla en utpräglad sachsisk stil är det ej möjligt att förlita sig; en typisk sachsisk ornamentik torde tacksamt ha tagits i bruk av det flertal damastmanufakturer,

Bild 1. Staden Jaroslavl's vapen, en björn (krönt med furstekrona) bärande på axeln en yxa. Ur Risunki gerbam gorodov Rossijskoj imperii (Avritningar av stadsvapen i ryska kejsardömet), S:t Petersburg 1843.

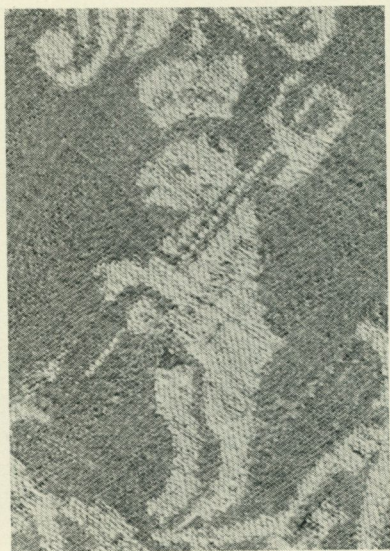
vilka under 1700-talet uppstodo i Europa; ett damastduktyg av rent sachsisk stilprägel kan alltså vara vävt någonstades mellan Moskva och Irland.

Tidigare utländskt damastduktyg, d. v. s. det från 1500-, 1600- och 1700-talen, bär aldrig vare sig signatur eller fabriksmärke.¹ Ett enda undantag härifrån är dock att påvisa: det ryska duktyg, i vars hörn ett invävt stadsvapen, en björn krönt av en furstekrona och bärande en yxa på axeln, torde få uppfattas som fabriksmärke. De ryska bokstäverna C (= S) och H (= ja) flankera i regel vapenfiguren. En viss motsvarighet är att påvisa inom svenskt duktyg: i ett av de "Sveriges Wapn", som vävdes för Fredrik I, är i samtliga bårders mitt insatt hälsingevapnet. Duktyget ifråga bär inbroderat året 1748 och torde vara bland de tidigare från Flors manufaktur (skänkt till Nordiska museet av överstinnan Maria Moberg, född Björkman).

Icke alltför sällan har detta ryska duktyg förekommit vid våra damastutställningar; sex dukar och nio servetter äro hit-

¹ I en enda hittills känd duk från Courtrai är stadens vapen insatt. Victoria & Albert Museum, London, inv.-nr T 27.

Bild 2. Detalj av damastservett i vitt, med största sannolikhet från Bröderna Satrapesnofs damastmanufaktur i Jaroslavl. Privat ägo. Foto Nordiska museet.

tills kända (endast i ett fall höra duk och servett tillsammans).¹ Det har visat sig vara av mycket skiftande kvalitet. Det tycks som hade manufakturen börjat sin verksamhet under det tidigare 1700-talet och fortsatt in på 1800-talet; den har i så fall varit ungefärligen samtidig med den tidigaste och främsta av de större svenska damastmanufakturerna, den i Flor i Hälsingland.

Från Livrustkammaren, där så stort och så älskvärt bistånd alltid har varit att påräkna för lösandet av en del vid damastutställningarna förekommande brydsamma frågor, gav överintendenten friherre Rudolf Cederström sitt utlåtande om duktyget i fråga: vapnet vore staden Jaroslavs; det låte tänka sig att en manufaktur för damastduktyg där hade funnits, och att vapnet alltså vore manufakturens i fråga fabriksmärke.

Baron Cederströms antagande har blivit bestyrkt tack vare uppgifterna i en reseberättelse, skriven av auskultanten Ekman och förvarad i Kommerskollegii arkiv i Riksarkivet. En manu-

¹ Nr 1105—1110 i katalogen för damastutställningen i Stockholm, nr 57, 76, 93 och 98 i Göteborgskatalogen, nr 502 i Karlskronakatalogen, nr 498 i Nyköpingskatalogen.

faktur, där damastduktyg vävdes, har enligt honom funnits i staden Jaroslavl (belägen 170 verst norr om Moskva) och några uppgifter föreligga om densamma, tyvärr alltför få och knapphändiga. Men i gengäld har visshet vunnits om en av utlandets damastmanufaktur, möjligen en av de större, möjligen den största och anseeligaste i det ryska riket. Om en viss medvetenhet, en stark självkänsla, en bestämd fordran att gentemot alla övriga hävda sin egen verksamhet och hålla fram dess alstring, tycks ovillkorligen den omständigheten bära vittne, att duktyget stämplades med sitt speciella märke, staden Jaroslavls stolta och vackra vapen. Man ville tänka sig, att endast en manufaktur i ledande ställning kunde tillåta sig denna beau geste.

Om förmedlaren av uppgifterna föreligger intet annat meddelande än titel och efternamn. I ett fall kallas han auskultant, i ett annat sekreterare; hans reseberättelse är varken signerad eller daterad. Den bunt handlingar, bland vilka reseberättelsen ingår, anges tillhöra tiden 1750—60 (Kommerskollegii arkiv: Särskilda utredningar och berättelser, 1750—1760). Vilket år resan inträffade veta vi ej, men den bör ha företagits efter år 1757. Det är den 5 oktober 1757, som enligt Manufakturkontorets protokoll sekreteraren Ekman ger några uppgifter om en planerad resa till Ryssland och erbjuder Manufakturkontoret sina tjänster. I mantalslängden för Stockholms stad för åren 1755 och 1760 (handlingar för de mellanliggande åren saknas) förekommer ingen vare sig auskultant eller sekreterare Ekman, icke heller i taxeringslängden för år 1755.

I Manufakturkontorets protokoll för den 5 oktober 1757 meddelas: "Efter lämnat företräde, berättade Herr Commerce Rådet Alströmer, at Kongl. Swenska Commissarien i Muscow, Caspar Otto Delphin som nu vistas här i staden ärnar innan kort begifwa sig tillbaka åt Ryssland. Herr Commerce Rådet, som under Delphins wistande härstädes lärt känna honom, förmodar, at han kan blifwa Manufactur Contoitret nyttig uti allehandma mål och ärenden, som kunna lända våra Fabriquer til någon förmån där å orten, hwarföre Herr Commerce Rådet för sin del icke underlätit, at upmuntra honom til biträde, i

Bild 3. Damastservett i blått och vitt, ytterst sannolikt från Bröderna Satrapesnoffs damastmanufaktur i Jaroslavl. Stilen hänvisar till tidigt 1700-tal; starkt kinesiserande, har den för sin tid varit av njutbar art och rönt livlig uppskattning, en smak, från vilken vår tid tar avstånd. Genren torde ha hört hemma främst i Schlesien; i Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer i Breslau förvaras en samling damastduktyg i denna art, utan undantag liksom här framställd med kulört varp. Röhsska konstslöjd-museet, Göteborg.

Bild 4. Detalj av damastduk i vitt. Ytterst sannolikt från Bröderna Satrapesnofs damast-manufaktur i Jaroslavl. Märkt i vit flätsöm "12 A" (= 12 alnar) samt senare i röd kors-söm "C B 7" (enligt uppgift åsyftande Charlotte Bonde). Privat ägo. Foto Nordiska museet.

Bild 5. Detalj av damastservett i vitt, med största sannolikhet från Bröderna Satrapes-
nofs damastmanufaktur i Jaroslavl. Ornamentiken, där icke längre en tidigare fastare
hållning härskar, utan en viss upplösning gör sig gällande, är karakteristisk för sent
1700-tal. Privat ägo. Foto Nordiska museet.

Bild 6. Detalj av mindre damastduk i blått och vitt, av rätt grovt utförande. Ytterst sannolikt från Bröderna Satrapesnofs damastmanufaktur i Jaroslavl. Stilen är rokoko, ornamentiken en viss barbarisk efterbildning av en skickligt tecknad förebild. Vapenbilden är insatt i en rikt och vackert formad kartusch. Hilleshøgs kyrka, Uppland. Foto Nordiska museet.

synnerhet i den angelägna saken, at kunna öppna någon fördelaktig handel af Swenske manufacturwaror på Ryssland. Och som Commissarien Delphin förklarar sig benägen, at med all sorgfällighet gå Manufactur Contoirtet tilhanda, i de ärenden, som kunna honom anförtros, såsom ock imediate göra sig nytta af alla tilfällen, då våra manufacturer och handel på ett eller annat sätt kan deruti befordras, så har Hr Commerce Rådet icke allenast welat berätta detta hos Manufactur Contoirtet, utan ock anmodat Commissarien Delphin och Secreteraren Ekman hwilken senare äfwenväl ärnar sig till Ryssland, och icke mindre än Delphin lofwat i detta mål arbeta för det allmänna bästa, at stiga hit up, och sjelfwe anmäla sig hos Contoirtet.

Manufactur Contoirtet ansåg med särdeles wälbehag den wänliga wälmening och nit för Swenske Fabriquernes befrämjande, hwilken Hr Commerce Rådet äfwenväl wid detta tilfälle wisat, och fann sig så mycket hellre böra nyttja det af Commissarien Delphin och Sekreteraren Ekman gjorda anbud, som Manufactur Contoirtet af Herr Commercerådets intension, förut kan göra sig försäkrat om det fördelaktiga biträde, som Contoirtet uti förefallande angelägenheter hos dem hafwer at wänta; Hwarföre Delphin och Ekman inkallades, då de sjelfwe förklarade sin hog uti detta ämna tjena det allmänna, hwarwid de lofwade at deras första omsorg skall blifwa at söka befordra, om icke större — åtminstone så stor afsättning på Swenska waror uti Ryssland, at de Ryske producterne, som årligen blifwa hitsände dermed kunna betalas, andragandes en omständighet, som de nu genast erindra sig och hwilken för vår handel på Ryssland skulle blifwa utaf mycken wigt, om den kunde återwinnas, bestående deruti, at Swenske nationen lærer i förra tiden ägt frihet til wisse nederlags eller handels rum för sine waror, lika som Ryssland genom de så kallade Ryssbodar ännu härstädes åtnjuter; men detta är dock en sak, om hwilken de wilja närmare underrätta sig, när de komma på orten. Hwarom så wäl som hwad de eljest kunna i detta mål uträtta, Contoirtet dem anmodade. Hwarpå de jämte Hr Commerce Rådet avträdde.”

Det är tydligen på egen bekostnad och icke med något anslag från Manufakturfonden, som auskultanten Ekman företar sin Rysslandsresa. Sina erfarenheter från densamma framlägger han i den ovan nämnda, osignerade och odaterade redogörelsen, som i Kommerskollegii arkiv är betitlad "Auskultant Ekmans inlämnade Memorial". Efter dess första avdelning: "Mémoire sur le Commerce de la Russie" följa "Von den Russischen Fabriken", vars första kapitel är rubricerat "Vom Leinwands Fabriken".

En del fabriker i Moskva beröras här först, och också här finnes en och annan uppgift dels om duktyg, dels om damastduktyg. Feodor Podsevabrikow har en "Fabrique" med 86 vävstolar "worauf allerhand Leinen Zeug . . . Tisch Tücher und Servietten verfertigt werden." 125 personer sysselsättas där. Det är ej uteslutet att detta duktyg kan ha varit i damast. Karamaschevs änka, Marta Borisova, väver bl. a. "Damastservietten"; i hennes verkstad är vävstolarnas antal 15. En engelsman, Johan Thames, väver bland mycket annat "Damast med ordinaire Servietten"; med sina 92 vävstolar är denna tydligen den främsta av de manufakturer i Moskva, som auskultanten Ekman har studerat.

Vida anseeligare än dessa och framför allt med en produktion av damastduktyg, om vars värde och egenart man var fullt medveten, var dock den i staden Jaroslavl verksamma manufakturen. "Die Gebrüder Satrapesnof in Jaroslavl haben", berättar auskultanten Ekman, "in Compagn. eine grosse Leinen Fabrique von 369 Stühle zum Caleminken, Tapeten, Segeltücher — Seide und Etoffen, Tischtücher, Damasten und ordinaire Servietten. Es sind Ihr bis 700 Arbeiter, män- und weibl. Geschlechtess."

En del uppgifter om guvernementet Jaroslavls betydelse som linproducerande ort finnas.¹ Där talas även om en mycket stor produktion av lärft av alla slag, från den allra finaste, som

¹ J. Ph. Kilburgers berättelse om den ryska handeln under Aleksej Michailovičs regering, utgiven av B. Kurtz, Kiew 1915. För dessa uppgifter har förf. att tacka överintendenten friherre Cederström, för översättningen från ryska professor T. Arne.

vävdes speciellt för kejsarinnans behov och till grov tältduk. Damastduktyg nämnes icke. I förbigående ges uppgiften, att den allra finaste linnevävningen infördes från Holland. Kilburger företar sin ryska resa mellan åren 1673—1675, då damastvävningen torde ha stått mycket högt i Holland. Den direkta handelsförbindelsen Ryssland—Holland kan ha medfört att direkta impulser från Holland givit upphov till den damastvävning i tydligen rätt stor omfattning och givetvis i Rysslands främsta lintrakt, guvernementet Jaroslavl, om vilken auskultanten Ekman ger sina knapphändiga uppgifter.

En manufaktur alltså, som utan tvivel i likhet med många andra — den svenska manufakturen i Flor är *ett* exempel — har ägnat sig åt vävnader av mångahanda art: dräkttyger av skilda slag, möbiltyger, gardiner, madrassytyger och segelduk, men där man liksom vid Flor flitigt och skickligt och med öppen blick för vad denna sak gällde och vad den krävde, tycks ha ägnat stora mått av intresse åt den ädlaste och förnämsta av alla skyttlade vävnader, duktyget i damast; alltför förnämt, alltför exklusivt och alltför svårsålt för att betyda den enda vävning, åt vilken någon annan manufaktur än de högtberömda i Haarlem och Courtrai (senare i Sachsen och Schlesien) med vad man ville kalla "världsrykte" och "världshandel" uteslutande kunde ägna sig.

En särställning intager detta ryska duktyg gentemot allt annat europeiskt tack vare det åsatta fabriksmärket, guvernementets och staden Jaroslavls vapen. Två bokstäver, C (= S) och H (= ja), flankera i regel vapenfiguren. Det kunde låta sig tänka, att deras tydning är "Satrapesnof, Jaroslavl". I enstaka fall, bild 2 och 3, står vapenfiguren ensam i två hörn, i de övriga är insatt ett vackert tecknat monogram, i vilket ingå bokstäverna B (= V), C och H. För bokstaven V har någon tydning ännu ej funnits.

I klarläggandet av damastduktygets historia tagas i vårt land de allra första anspråkslösa greppen; i utlandet ha ännu ej alltför många spår av intresse för detta säregna konsthantverk visat sig. Då detta studium en gång på allvar begynner, och den

ena efter den andra av de stora manufakturerna på kontinenten, i England och på Irland får sin historia klarlagd, skall utan allt tvivel i hela dess omfattning och i många av dess detaljer klart framstå även den ryska manufaktur, om vilken en svensk rese-
när omkring år 1760 givit de allra väsentligaste uppgifterna.

För samtliga uppgifter med undantag av de arkivaliska står förf. i tack-
sammaste förbindelse till överintendenten friherre Rudolf Cederström.